

MAGYAR SZEMLE

JESZENSZKY GÉZA és KODOLÁNYI GYULA MAGYAR AMERIKÁRÓL – CSABA LÁSZLÓ: A MAGYAR NÖVEKEDÉS FELTÉTELRENDSZERE – ILLÉS ZOLTÁN A KÖRNYEZEPOLITIKÁRÓL – LÁNYI ANDRÁS: FENNTARTHATÓSÁG ÉS KÖZPOLITIKA – TURI GÁBOR: MAGYARORSZÁG AZ AMERIKAI SAJTÓBAN – GRÓH GÁSPÁR: NÉMETH LÁSZLÓ A KÁDÁR-KORSZAKRÓL – PETRIK BÉLA: KÁDÁR JÁNOS HADJÁRATA AZ EGYHÁZAK ELLEN – BOD PÉTER ÁKOS: HOL A HELYÜNK?

A FATÖRZS ÉS A NÁDSZÁL

Szakolczai György–Szabó Róbert

Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására című könyvéről

(A történelmi dilemma) Mit lehet tenni egy teljesen reménytelen történelmi helyzetben? Megadni magunkat a sorsnak, vagy felvenni a reménytelen küzdelmet? Leonidász és a spártaiak örök példája előttünk áll: harcolni kell az utolsó csepp vérig, és elveszni mind egy szálig. Vagy álljunk át a győztes oldalára? Némely államok így szoktak tenni világháborúk végén. A politikusoknak azonban rendszerint nem ilyen tiszta esetek között kell dönteniük. A harc és az önfeladás között számtalan közbenső lehetőség van: elképzelhető részleges vagy színlelt önfeladás, sőt szabad elvonulás is teljes fegyverletétel fejében. Csak az biztos: bármit választ is a gyenge fél, az jó nem lehet. Viszont a rossz megoldások nem egyformán rosszak, és a politikusoknak választaniuk kell rossz és kevésbé rossz között, és taktikázással halogatni lehet a végső soron elkerülhetetlen csapást is. Sőt lehet játszani a lehető legrosszabbra is, hátha a rossz gyorsításával hamarabb túl lehet jutni rajta.

A Kelet-Közép-Európára a II. világháború után rászakadó kommunista zsarnokság tapasztalata utólag azt mutatja, hogy hazánk sem kerülhette volna el, bármit tesz is ellene. A kommunisták és a nekik behódoló népi baloldal a proletariátus nevében gyako-

rolt párt diktatúra kiépítésén dolgozott, és meg volt győződve róla, hogy a történelmi szükségszerűség nevében cselekszik. De vajon 45 és 56 között a „nemzeti oldal” politikusi is elkerülhetetlennek látták-e a „proletárdiktatúrát”?

Bibó István például 1945 és 1949 között úgy írt, mint aki valóban szabad, és már ez a gesztusa is demokrata volt. De vajon közben tisztában volt-e azzal, hogy mi vár a magyar demokráciára? Látszólag nem. Szellemi erejét annak a látszatnak a fenntartására pazarolta, hogy kora tökéletlen demokráciája megjavítható. Mégis, a thermopülei helytálláshoz hasonló küzdelem volt ez; annál hősiesebb, minél inkább látnia kellett a hiábavalóságát.

(Taszító erőterek) A katolikus gyökerű Demokrata Néppárt (DNP) hasonló küzdelme bontakozik ki Szakolczai György és Szabó Róbert könyvéből. Barankovics István pártja azért küzdött, hogy mentse a nemzet és a katolikus egyház számára, ami menthető. Ennek érdekében elfogadta az 1945 utáni politikai realitást, a nem alapvető kérdésekben került a szembenállást az izmosodó kommunista hatalommal, külpolitikában pedig elfogadta a szovjet érdekek érvényesülését. Az a demokratikus rendszer, amely mellé a DNP ilyképpen odaszegődött, széles néprétegek számára nyitotta meg a tisztességes felemelkedés lehetőségét is, így van értelme irányzatukat utólag is katolikus progresszióknak nevezni.

A DNP-nek a megszállók által támogatott kommunisták és társutasaik túlereje mellett meg kellett küzdenie Mindszenty József hercegprímás kompromisszumot nem tűrő kemény álláspontjával is. Így a katolikus egyház és a katolikus gyökerű DNP végig két hajóban evezett. A DNP-hez kötődő ifjúsági szervezet, a KALOT vezetői vatikáni jóváhagyással még a nagypolitikába is beleártották magukat: a pápa és a szovjet vezetés között közvetítettek, nem is mindig reménytelenül. Mégis ők estek először áldozatul a kiszorítósdinak, mert túl erősnek mutatták magukat. A DNP világi politikusi nem estek ilyen hibába, és a parlamentben tisztességes demokrataként próbáltak ellenállni az erőszaknak.

A könyvben leírt eseményeknek a legérdekesebb szála a DNP és a Mindszenty hercegprímás vezette klérus küzdelme. A történelmet judíciummal szemlélő és politikai érzékkel megáldott szereplők, Szekfű Gyulától és Barankovics Istvántól Montini vatikáni helyettes államtitkárig (aki később VI. Pál néven lett ismert) és

XII. Pius pápáig mind *modus vivendire* törekedtek. Ám a magyar egyház vezetését Mindszenty József megingathatatlan elszántsággal tartotta befolyása alatt, és nem volt hajlandó jöttányit sem engedni.

Mindszenty egyéniségének ereje olyan ellenállhatatlan volt, hogy a hercegprímási kinevezésében komoly hatást gyakorló Nagy Töhötöm nem merte átadni neki a pápától származó, de Montini közvetítette szóbeli üzenetet, amely nagyobb prudenciára és mérsékeltebb magatartásra intette volna. A könyv olvasói megismerhetik Montini ekkori álláspontját, és ez számukra érthetővé teszi VI. Pál pápa keménységét 1971 és 1974 között Mindszenty bíborossal szemben. Szomorú, hogy a magyar kormánnyal szembeni engedékeny politika már a 60-as években is rég elkésett, hiszen az egyház korábbi veszteségei már jóvátehetetlenek voltak, és az engedmények tovább morzsolták az egyház tekintélyét.

A könyvben közölt dokumentumok azt sejtetik, hogy Mindszenty és hívei a 40-es években a kommunista hatalmat csak múlt nyavalyának tekintették, amelyet át kell vészelní. Erre enged következtetni például az, hogy az iskolák államosítása során sem voltak hajlandók kölcsönös engedményekre, sőt kiközösítéssel akarták sújtani mindazokat a tanárokat, akik az államosított iskolákban tovább tanítottak. Ezzel híveiket sodorták volna lehetetlen élethelyzetekbe, és a keresztény szellem térvesztését gyorsították volna.

Barankovicsék viszont azzal a meggyőződéssel politizáltak, hogy a világ véglegesen megváltozott. A kommunistákat megállítani, visszaszorítani nem lehet, de meg kell próbálni lassítani előretörésüket, minél több menedékhelyet, oázist megtartani, hogy a keresztényi gondolat csírái megőrződjenek, és egy jobb korban újra kikelhessenek. Eközben szörnyű dolgok történtek az országban. Az DNP elveivel rokon Egyházközségi Munkásszakosztály nevű mozgalmat 1945-ben fasisztának nyilvánították, miközben néhány vezetője még Dachauban sínylődött. Ezrével hurcolták el az embereket Szibériába, 1947 elején még az elvben kormánypárti politikus Kovács Bélát is. Elkezdődtek az „összeesküvésí” koncepciók perék. A DNP politikusai között csak 1949-ben kezdett csapkodni az istennyila, de az kezdettől fogva nyilvánvaló volt, hogy a szovjet megszállás árnyékában az ellenzéki politizálás, bármily mérsékelt is, nem életbiztosítás. Mégis, csak akkor adták fel, amikor már végképp minden remény elveszett: 1949 elején, Mindszenty bíboros letartóztatása után, a per idején.

A nem is oly késői utókor hogyan ítél az egyház radikális és a DNP mérsékelt politikai irányzatáról? A környező országok katolikus egyházi vezetői többnyire szelídebbek és hajlékonyabbak voltak ugyan, mégis üldöztetésben, börtönben volt részük. Mindszenty bíboros kis híján Becket Tamás-i mártírúma ma is a legfényesebb tanúságtételként ragyog, a kommunizmus pedig megbukott. Úgy-hogy felületesen azt mondhatnánk, hogy Mindszentynek volt igaza. De a nemzet és az egyház ma is csak olyan új keretekben létezhet tovább, amelyek alapvonalait a 40-es évek keresztény politikusai, Barankovics és társai rajzolták meg. Szakolczai és Szabó könyve egyértelműen a mérsékelt politikusok igaza mellett tör lándzsát. A késői 40-es évek is produkálták a magyar történelem Bibó által paradigmatisztázott kényszeredett dilemmáját, a túlfeszült lényeglátók és a hamis realisták ellentétét. A könyv azonban megmutatja, hogy mellettük létezett a valódi realisták tábora is. A DNP 1947. évi őszi választási sikere rávilágított, hogy a mérsékelt realista politika nem is volt gyenge. Az események kifejelete pedig azt tanúsítja, hogy csak a megszálló erők árnyékában kiteljesedő terror tudta ezt az erőt megsemmisíteni.

(Repríz) Az 1956-os újjáéledés során Mihelics Vid vezetésével a DNP ugyanazon a mérsékelt hangon szólal meg, mint amelyet 1948–49 fordulóján elhallgattattak. A józan és igaz hangot korszakos érvénnyel Bibó István képviselte akkor (ez kis híján halálbüntetéssel járt Kádáréktól).

Bibó október 27-étől fogalmazgatta nagy lendülettel, de kiérlelten és koherensen megsemmisítő kritikáját a marxizmus–leninizmusról és a létrehozott zsarnokságról és a forradalom által megteremtendő rend kívánatos formájáról. Legfontosabb teendőnek a „dúvad-állam” felszámolását, a szabadság, a restauráció nélküli korlátozottan plurális gazdaság helyreállítását tartja. Javaslatot tesz a forradalom vívmányainak közjogi formájára, amely megakadályozhatja a veszélyes szélsőségek érvényre jutását. Mindez találkozik a Mihelics által megfogalmazott DNP-programmal, amely az önbíráskodás, a restauráció ellen, a szabad választások és a nemzetközi semlegesség mellett emel szót. Bibónak a kormány nevében kiadott november 4-ei nyilatkozata a forradalom tisztasága mellett érvel, és kimutatja, hogy a szovjet beavatkozás és a bábkormány illegitim. Ebből indulnak ki Bibónak az indiai

követség közvetítésével kiadott későbbi manifesztumai is, amelyeket a kibontakozás érdekében írt. Bibó jó szándékot, mérsékletet és ésszerű gondolkodást feltételez az ellenfélről is, és ez rokon a DNP elképzeléseivel. A DNP csatlakozott e manifesztumokhoz, és mindvégig ki is tartott mellettük.

A DNP visszafogottsága és mértéktartása különösen azért dicséretes, mert bőven volt viszonzható sérelem. A szerzők el is merengenek rajta, hogy vajon ha mindenki ebben a szellemben cselekszik, talán nem lett volna-e elkerülhető a forradalom bukása és a Kádár-kor kitérője. Nyilvánvalóan arra utalnak, hogy ha egyáltalán nincs forradalmi erőszak, nem lett volna ürügy a szovjet beavatkozásra. A farkas és a bárány története nyomán én inkább azt hinném, hogy akkor is találtak volna ürügyet rá, és ezért a szerzőknek ezt a feltevését megalapozatlannak tartom.

Az október 30-a és november 4-e között eltelt napok tudtommal nem engedték meg, hogy a DNP vezetői és Mindszenty bíboros szembesítsék véleményüket, és így a Szokolczai-Szabó-könyv egy érdekes fejezettel rövidebb lett. Bármit hazudtak is a Kádár-korban Mindszenty rádiószózatáról, ez a beszéd rendkívüli belátásról tanúskodik. Ez a felfogás rokona a Demokrata Néppárt szelíd keresztényi humánusának. Így könnyen meglehet, hogy a történelem kimaradt fejezete katartikus lett volna. A könyvben azonban van egy hasonlóan katartikus pillanat. A DNP-ben a Mindszenty vonalát követő szárny legjelentősebb képviselője, Matheovits Ferenc, összesen tizekilenc és fél éves börtönnel a háta mögött 1989-ben Szokolczainak keserűen és tárgyilagosan elismerte, hogy hiába szenvedett, nem neki volt igaza.

(A szerzők és művük) A könyv senior szerzője, Szokolczai György a kereszténydemokrata mozgalom veteránja. A 40-es években a KALOT vezetőjének, Kerkai Jenőnek a famulusaként kapcsolódott be a kereszténydemokrata mozgalomba. A KDNP néven 1945 elején megalakuló későbbi DNP alakuló ülésén legfiatalabbként utolsónak a 41. számú tagkönyvet kapta. Igazolványába félig-meddig mókából fakszimileként belenyomtatták Vorosilov aláírását, ami egyszer megmentette őt attól, hogy az oroszok elhurcolják. Kezdetől fogva sokat látott és tanult a KALOT és a párt vezetőitől, és részese volt a DNP 49-ig tartó, majd 56-ban megismételt kísérletének. Az évtizedek során nyomon követte a Magyarországon élő DNP-politikusok

és egyházi férfiak sorsát, 1989-ben ott volt a KDNP újjáalakulásánál, a kerekasztal-tárgyalásokon képviselte a KDNP-t, majd annak dicsőtelen felörlődése után Varga Lászlóval együtt újjászervezője volt és főtitkára lett a jelenlegi KDNP-nek. Politikai tisztségét Varga László halála után, 2004-ben kényszerült feladni. Azóta újrakezdte gazdasági szakírói pályáját, és professzorként ma is tanít. E könyvben azonban nagy idők tanújaként és értelmezőjeként jeleskedik. Az olvasót is megfogja a személyes élmények és benyomások hitele, és szerzőjük történelmi igazságtevő szándékának megfelelően áthatja a nagy öregek emléke iránti tisztelet.

A történész Szabó Róbert tényfeltáró, dokumentum-közreadó tevékenysége hasznosan járult hozzá a könyv történelmi hűségéhez. A voltaképpeni történetírói munka mellett a kötet ugyanolyan terjedelemben tartalmazza a DNP politikusainak legjelentősebb korabeli munkáit, és egyéb iratokat (pl. ügynöki jelentéseket), amelyek nagy része a párt és az egyház kényes viszonyát taglalja, és ezért kevesen ismerhették meg, vagy senki sem. Több okirat most kerül először a szélesebb nyilvánosság elé, de a kép kerékké tétele érdekében néhány olyan okiratot is bevettek, amely már másutt is hozzáférhető.

A könyv egyik fő tudományos érdeme, hogy a DNP-képviselők sorsának nyomon követésével szinte „történelmi szociológiát” valósít meg. Rendkívül tanulságos látni, hogy az itthon maradók közül kit mikor ért el a megtorlás és miért. A nagyágyúkon kívül, akiket megkínóztak, megaláztak, és – ha volt családjuk – családjukkal együtt tönkretettek, legmostohább sors az egyszerű embereknek jutott. A többségük viszonylag fiatalon halt meg. Ellenben a szellemi foglalkozásúak közül soknak kibontakozhatott a szellemi és erkölcsi kiválósága, és többüknek hosszú és termékeny élet adatott. A Kádár-rendszer a megtorlást és az elnéző feledést olyan kiszámíthatatlannak látszó önkénnyel gyakorolta, hogy ezt a szerzők az önkényuralom kiszámított megfélemlítési eszközének, az ellenállást a fejükben forogatók megtörésének értelmezik. Nagyon hihető a szerzők azon álláspontja is, hogy az 1960-as évek közepén néhány egyházközei ember elítélése kifejezetten a Vatikánnak szóló üzenet volt: a frissen megkötött paktum értelmezéséhez adta meg az alaphangot.

A két szerző közti kapcsolatot a ma Kanadában élő Mézes Miklós teremtette meg, aki egykor a KALOT szervezője, majd a DNP

politikusa, 1947–1949-ben országgyűlési képviselője volt. Mézes Miklósnak nagy szerepe volt az 1944–1945. évi Ideiglenes Nemzetgyűlés, az 1945. évi Nemzetgyűlés és az 1947–1949. évi Országgyűlés történetét feldolgozó *Parlamenti Almanach* sorozat DNP-képviselőkkel foglalkozó részének összeállításában, most pedig a könyv kiadásának ösztönzésében. A könyv kiadását előkészítő munkálatokban lektorként vett rész. Szívügye volt, hogy barátainak, képviselőtársainak megtisztelő emléket állítson.

(Utóhang) A kibontakozó diktatúra viharában a katolikus egyház fatörzs, a DNP nádszál módjára viselkedett. A vihar mégis mindkettőt kitörte. A DNP is elbukott, de ha az egyház is a DNP módjában harcol, talán több támaszpontot meg tudott volna őrizni a társadalomban. Az ellenzéki politikai párt számára a szovjet megszállás árnyékában a minimális cél is elérhetetlennek bizonyult. A DNP politikusai 1949-ben a totális diktatúra fenyegetése alatt is, 1956–57-ben pedig a forradalom ellenforradalommá való átmázolása idején is kirtartottak emberséges eszményeik mellett, és csak az utolsó remény szétfoslzásának a pillanatában adták fel a küzdelmet. Megcselekedték, amit megkövetelt a haza. A könyv méltó emléket állít nekik.

(*Szokolczai György–Szabó Róbert: Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására, Budapest, Gondolat Kiadó, 2011. 375. o.*)

LOVAS REZSŐ